

Рецензия

от доц. д-р Мария Енчева Мутафова, преподавател в Югозападен университет „Неофит Рилски“ – Благоевград, Философски факултет, Катедра Психология

За дисертационен труд на тема: „Социални умения, изразяване на емоции и управление на гнева при ученици със специални образователни потребности в клас“, на Василики Леонидас Пападима, докторант от редовна форма на обучение на английски език към катедра „Психология“ на Философски факултет към ЮЗУ „Неофит Рилски“, гр. Благоевград.

Представена е ценна за практиката дисертация на английски език. Дисертационният труд е с обем 169 страници. Съдържа: седем глави (допълнително уводна глава, изводи и заключение), приноси, литература и приложения. Включени са 105 таблици и 10 фигури. Библиографията съдържа 167 заглавия на латиница.

В първа уводна глава, при разглеждането на значимостта на изследваната проблематика, са представени (цитирани в текста и литературата) теоретични постановки и данни от психологични изследвания на известни автори. Дефицитът в социалните умения, емоционалното изразяване и управление на гнева при деца със специални образователни потребности (СОП) създава психологически проблеми при адаптацията им в социума.

Първата глава от дисертационния труд е посветена на учениците със специални образователни потребности, като е представена и гръцката законодателна рамка за специалното образование. Разработена е концепцията за включено образование и фактори, които влияят на отношението на учителите към включеното образование.

Характеризирани са ученици с различни видове специални образователни потребности – аутизъм, дефицит на вниманието и хиперактивност, зрителни увреждания, слухови увреждания, обучителни трудности, емоционални и

поведенчески разстройства, синдром на Даун, психични проблеми. Разглеждат се някои трудности при идентифицирането на специалните образователни потребности, свързани с оценяване и разпределение на ресурси, взаимоотношения между семействата на децата и училището, родителска загриженост, влияние върху самооценката и др.

Във втора глава са представени теоретични концепции за дефиниране и класифициране на социалните умения. Разгледана е спецификата на социалните умения на деца със специални образователни потребности. Описани са интервенции за подобряване на социалните умения на ученици със специални образователни потребности.

Трета глава е посветена на изразяването на емоции на деца със специални образователни потребности. Дефинират се емоции, видове емоции, характеристики на емоциите. Разглежда се концепция за емоционалното образование, възпитание и развитие на емоции. Представени са базисни емоции на деца със специални образователни потребности. Разгледани са теоретични концепции за изразяването на емоции от деца със специални образователни потребности и интервенции, които улесняват тяхното изразяване на емоции.

В четвърта глава е разгледано управлението на гнева на деца със специални образователни потребности. Разглежда се гнева като емоция; начини на изразяване на гнева; фактори, които причиняват трудности при управлението на гнева; ролята на родителите за управление на гнева; управление на гнева при хора със специални образователни потребности, както и стратегии за управление на гнева при деца със специални образователни потребности. Специално са разгледани фактори, които затрудняват успешността на интервенции за подобряване на управлението на гнева от деца със специални образователни потребности.

В пета глава са представени съществуващи методи за измерване на социалните умения (наблюдение, социометрия, оценъчни скали), изразяването на емоции (въпросници, част от методики, измерващи емоционална интелигентност)

и управлението на гнева (самооценъчни скали и въпросници). Методите, описани в тази глава, са на основа на самоотчет. Проучат се и се сравнят гледните точки по отношение на социалните умения, емоционалното изразяване и управлението на гнева на учениците със специални образователни потребности в клас, възприемани от техните учители, експертите, работещи с ученици със СОП, родителите им, и учениците със СОП. Обосновава се създаването на нови инструменти, които да обогатят съществуващите инструменти за научни изследвания.

В шеста глава е представен дизайна на изследването.

Целта на изследването е да бъдат проучени социалните умения, емоционалното изразяване и управлението на гнева при ученици със специални образователни потребности в клас, възприемани от техните учители, експертите, работещи с ученици със СОП, родителите им и учениците със СОП.

Задачите на изследването са:

1. Създаване и използване на въпросник за изучаване на социалните умения на учениците със специални образователни потребности в клас, възприети от техните преподаватели, експертите, работещи с ученици със СОП, родителите им и учениците със СОП.
2. Създаване и използване на въпросник за изучаване на изразяването на емоции при ученици със специални образователни потребности в клас, възприемани от техните учители, експертите, които работят с ученици със СОП, родителите им и учениците със СОП.
3. Създаване и използване на въпросник за изучаване на управление на гнева при ученици със специални образователни потребности в клас, възприемани от техните учители, експертите, които работят с ученици със СОП, родителите им и учениците със СОП.

4. Определяне на психометричните свойства на новите въпросници с еквивалентни форми, предназначени за учители, експерти, работещи с ученици със СОП, родители и ученици със СОП.

5. Социално-демографски сравнения на възгледите за социалните умения, емоционалното изразяване и управлението на гнева при учениците със специални образователни потребности.

Хипотезите са:

1) Предполага се, че учениците със специални образователни потребности биха имали някои трудности в своите социални умения, емоционално изразяване и управление на гнева, т.е. те биха имали слабо или умерено развити социални умения, емоционално изразяване и управление на гнева. Причините за посочване на такава хипотеза са процеса на социално сравнение с уменията на учениците без специални образователни потребности, както и с образователните цели, изложени в учебните планове. Освен това се счита, че учениците със специални образователни имат затруднения в социалните взаимодействия (Westwood, 2003), проблеми в емоционалните взаимоотношения (Westwood, 2003), емоционални разстройства (Montgomery, 2003), както и действат импулсивно (Terrell & Passenger, 2006).

2) Очакват се социално-демографски различия в социалните умения, емоционалното изразяване и управлението на гнева при учениците със специални образователни потребности. Причините за формулирането на такава хипотеза са различните социализационни практики, опит и обучение (например на учители, експерти, родители и ученици). Напредването на възрастта би трябвало естествено да бъде свързан с по-развити социални умения, способности за емоционално изразяване и умения за управление на гнева на учениците със СОП.

3) Социалните умения, емоционалното изразяване и управлението на гнева при учениците със СОП биха били взаимосвързани. Причините за формулиране на тази хипотеза са теоретичните предположения на Christophersen & Mortweet (2002), Hastings & Bham (2003) и Линдзи (1999), които свързват емоционалното

изразяване и управлението на гнева, както и теоретичните предположения на Christophersen & Mortweet (2002), Church, Alisanki & Amanullah (2000), и Kyridis (1996), които свързват някои социални умения и изразяването на емоции, както и теоретичните предположения на Asher, Oden, & Gottman (1992), и Christophersen & Mortweet (2002), които свързват социалните умения и управлението на гнева.

Участници в изследването са:

Извадката се състои от 130 участници – 60 учители, 30 експерти, 30 родители и 10 ученици със СОП. Изследваните лица са от 11 до 70 години. 54 са от мъжки пол, а 76 са от женски пол. Учителите и експертите имат няколко годишен опит работа с ученици със СОП. Изследваните са със средно, висше образование и научни степени. Учениците със СОП се обучават от 1 до 3 клас на основната и средната образователни степени в Гърция. Посещаване на масово училище без паралелна подкрепа е докладвано за 16 ученици със СОП (от родителите и изследваните ученици). Посещаване на масово училище с паралелна подкрепа е докладвано за 5 ученици със СОП (от родителите). Посещаване на интегриран клас в масовото училище е докладвано за 11 ученици със СОП (от родителите). Посещаване на специално училище е докладвано за 8 ученици със СОП (от родителите). 40 учители, 25 експерти и 5 родители са преминали обучение относно СОП. Събрана е информация за възрастта на учениците, с които работят учителите и експертите – от по-малки от 5 години до 18 години. Родителите са докладвали дали са изпитвали финансови затруднения през шестте месеца преди участието им в изследването.

Методът и процедурата на изследването са:

Проведено е изследване с три въпросника с форми за родители, експерти, учители и ученици със СОП, които са поместени в приложенията към дисертационния труд. Въпросниците са разработени за целите на дисертационния труд след преглед на литературни източници и консултации с експерти – психолози и преподаватели. Въпросникът по отношение на социалните умения на учениците със СОП включва айтеми, като отговаряне по подходящ начин на натиск от

връстници/дразнене (както е посочено от Mishna, 2003), приемане на критика добре (както е посочено от Kakavoulis, 1997), контролиране на собствения нрав при конфликти / компромис при конфликти с връстници (както е посочено от Goleman, 2000; Mishna, 2003), спазване на правила / следване на указания (както е посочено от Church, Alisanki & Amanullah, 2000), лесно сприятеляване (както е посочено от Wood, 1986), инициране на разговори / дейности с връстници (както е посочено от Faherty, 2000; Wood, 1986), показване на безпокойство за това, че са с група деца (както е посочено от Botsas, 2007), разбирателство с хора, които са различни (както е посочено от Fontana, 1986; Shapiro, 2004), затрудняване да споделят, когато са помолени (както е посочено от Shapiro, 2004), изслушване на това, което другите казват (както е посочено от Goleman, 2000), лесно се чувстват притеснени (както е посочено от Fontana, 1986), с ниска самооценка (както е посочено от Blanton, Blanton & Cross, 1994; Griffiths, Norwich, & Burden, 2004), изглеждащи самотни (както е посочено от Waas & Graaczyk, 1999), лесно се разсейват по време на разговори / дейности (както е посочено от Cooper & Bilton 2002; Kavale & Forness 1996; Montgomery 2003; Schunk, 2008) и действат импулсивно по време на разговори / дейности (както е посочено от Terrell & Passenger, 2006).

Въпросникът за изразяване на емоции от учениците със СОП включва такива айтеми, като разглеждане на емоцията като фундаментална за ученето (както е посочено от Botsas, 2007), родителите и учителите като отговорни за емоционалното развитие на децата (както е посочено от Goleman, 2008; Kouretzis, 1991; Koutrouba, Vamvakari & Theodoropoulos, 2008; Mellou, 1995; Mishna, 2003; “UNESCO”, 1994), учениците със СОП да се чувстват комфортно, когато изразяват своите емоции (както е посочено от Cole & Cole, 2002), училищата да предоставят на учениците със СОП достатъчно възможности да изразяват свободно своите емоции (както е посочено от Christophersen & Mortweet, 2002; Poulou, 2008), разпознаване на своите емоции (както е посочено от Salovey, Mayer & Caruso, 2002), свободно изразяване на собствените чувства (както е посочено от Kandarakis, 2004; Salovey, Mayer & Caruso, 2002), изразяване на своите емоции чрез реакциите на тялото (както е посочено от Christophersen & Mortweet, 2002),

скриване на своите чувства (както е посочено от Mishna, 2003), потискане на собствените негативни чувства (както е посочено от Tsarouchis, 1999; Vasiliadis, 2005), съобразяване с идеите и чувствата на другите (както е посочено от Kandarakis, 2004, Shapiro, 2004, Tsantila, 2007), показване на емпатия към чувствата на другите (както е посочено от Shapiro, 2004), наличие на добри и доверителни взаимоотношения с един или повече възрастни в училището (както е посочено от Kouretzis, 1991; Mellou, 1995). Въпросникът по отношение на управлението на гнева на ученици със СОП включва айтеми като недоверчиви към другите (както е посочено от Fontana, 1986), склонни първо да действат и след това да мислят (както е посочено от Matsagouras, 2000; Terrell & Passenger, 2006), понякога се разгневяват безпричинно (както е посочено от Fontana, 1986; Hassiotis, Baron, & O'Hara, 2000; Kyriacou, 1986), разгневяват се с малко или никаква провокация (както е посочено от Fontana, 1986; Hassiotis, Baron, & O'Hara, 2000; Kyriacou, 1986), разгневяват се, за да получат това, което искат (както е посочено от Fontana, 1986), разгневяват се, когато хората ги критикуват (както е посочено от Hassiotis, Baron, & O'Hara, 2000; Roeser & Eccles, 2000), лесно биват наранени и са свръхчувствителни (както е посочено от Kourkoutas, 2007), крещящи на другите, когато са ядосани (както е посочено от Wollery, 2000), обиждащи вербално другите, когато са разгневени (както е посочено от Wollery, 2000), физически агресивни към другите, когато са ядосани (както е посочено от Botsas, 2007; Emerson, 2001; Shapiro, 2004), заплашвайки или тормозейки другите, когато са ядосани (както е посочено от Emerson, 2001), оставайки гневни дълго време (както е посочено от Lindsay, 1999), трудно прощавайки на хората (както е посочено от Hassiotis, Baron, & O'Hara, 2000), по-добре контролирайки гнева си в група (както е посочено от Brown, Daly & Rickel, 2007; Kourkoutas, 2007), по-добре контролирайки гнева си, когато са сами (както е посочено от McGinn & Sanderson, 2001), вярвайки, че родителите и учителите са в състояние да помогнат на детето да контролира собствения си гняв (както е посочено от Hassiotis, Baron, & O'Hara, 2000; Kourkoutas, 2007; Roeser & Eccles, 2000; Rose et al., 2004). Проверени са психометричните характеристики на тези въпросници, предназначени за учители, експерти, работещи с ученици със СОП, родители и ученици със СОП.

Факторният анализ извлича два фактора по въпросника за социални умения на ученици със СОП – 11 Овладяни социални умения (обяснява 30,802% от дисперсията на изходните променливи; Cronbach's alpha = 0,86; M = 3,69; SD = 2,82) и Неовладяни социални умения (обяснява 16,933% от дисперсията на изходните променливи; Cronbach's alpha = 0,65; M = 4,11; SD = 1,95). Въпросникът за емоционално изразяване е с Cronbach's alpha = 0,67; M = 7,79; SD = 2,44. Въпросникът за управление на гнева е с Cronbach's alpha = 0,87; M = 7,80; SD = 3,99, като високият бал означава влошено управление на гнева, а ниският бал означава успешно управление на гнева. Въпросниците са разпределени между участниците в зависимост от тяхната конкретна роля, тъй като има леки различия във формулировката на някои айтеми, в зависимост от ролята на участника - учител, експерт, родител или ученик със СОП. Участието в проучването е доброволно. Информирано съгласие е дадено от всички участници в това проучване, включително от родителите на непълнолетните ученици със СОП, които са изследвани. Данните са събрани анонимно.

Практически обосновано и компетентно докторантката Василики Леонидас Пападима използва подходящ методически инструментариум и получените данни са обработени със SPSS 16, като са приложени дескриптивна статистика, факторен анализ, анализ на коефициентите на вътрешна съгласуваност, коефициент на корелация на Pearson, хи-квадрат анализ, непараметричен метод на Kruskal Wallis и непараметричен метод на Ман-Уитни.

Резултатите от изследването, свързани с проверката и потвърждаването на издигнатите хипотези, са представени в седма глава и обобщени в изводите. Те са коментирани коректно и са ценни за практиката.

В обобщение за психометричните свойства на инструментите, използвани в изследването, се установяват техните добри психометрични характеристики при конкретната извадка от генералната съвкупност. В заключението са отправени някои препоръки към практиката. Констатациите от това изследване могат да се използват в образователната практика за развитие на социалните умения, емоционалното изразяване и управлението на гнева при учениците със специални

образователни потребности. Стимулирането на едно от тези умения е свързано с развитието на другите. Интервенциите, насочени към развитието на едно от тези умения, би трябвало да имат по- комплексни резултати, поради установените връзки между социалните умения, емоционалното изразяване и управлението на гнева при учениците със специални образователни потребности. Необходимо е тясно сътрудничество между учителите, експертите, родителите и учениците със специални образователни потребности в усилията им за развиване на социалните умения, емоционалното изразяване и управлението на гнева при ученици със специални образователни потребности. Усилията на учители и експерти в Гърция са уважавани от родителите на деца със СОП, въпреки факта, че учениците със СОП считат главно родителите си за отговорни за развитието на социалните им умения, емоционалното изразяване и управлението на гнева, а учителите склонни да избягват отговорността за развитието на социалните умения, емоционалното изразяване и управлението на гнева при учениците със специални образователни потребности. Получените резултати разкриват, че родителите на ученици със СОП са склонни да си сътрудничат с учителите и те се доверяват на възможностите, които училищата с интегрирани класове и масовите паралелки със или без паралелна подкрепа предоставят на учениците със СОП, но не и на специалните училища. Участниците в изследването считат, че специалните училища не допринасят за развитието на социални умения, емоционално изразяване и управление на гнева при ученици със специални образователни потребности, което потвърждава необходимостта от държавна политика на включване на ученици със СОП в класовете с други ученици.

Научните приноси на настоящия дисертационен труд са:

1. Дисертацията представлява първото изследване в Гърция, проведено относно гледните точки на различни "основни играчи" в образованието за развитието на социалните умения, изразяването на емоции и управлението на гнева при ученици със специални образователни потребности. По-голямата част от съвременната литература разглежда само една от горепосочените категории на

групите, включени в това изследване - учители, експерти, родители и ученици със специални образователни потребности.

2. Разработени са въпросници за измерване на социални умения, изразяване на емоции и управление на гнева при ученици със специални образователни потребности, специфични за всяка от четирите групи, взели участие в проучването (учители, експерти, родители и ученици със специални образователни потребности), оценени са техните психометрични характеристики.

3. Установените социално-демографски различия във възгледите за социалните умения, изразяването на емоции и управлението на гнева при ученици със специални образователни потребности показват някои възможности за тяхното по-нататъшно развитие - като например фокусиране върху изграждането на доверието на учителите в способностите им за насърчаване на развитието на социалните умения, емоционалното изразяване и управлението на гнева при учениците със специални образователни потребности, защото техните усилия са възхвалявани от експертите, уважавани от родителите и не са натоварвани с отговорност от учениците със СОП. Освен това важната роля на училищната среда (типът училище) потвърждава необходимостта от приобщаващо образование на ученици със СОП извън специалните училища.

4. Установената взаимовръзка между усвояването на социалните умения, емоционалното изразяване и управлението на гнева от ученици със специални образователни потребности показва някои възможности за тяхното по-нататъшно развитие - комплексни интервенции, фокусирани върху всички тези параметри, биха били от полза за учениците със СОП. В същото време тази констатирана взаимовръзка разкрива, че дори интервенции, целящи да развият един от тези параметри, могат да допринесат за развитието на всички тях - социални умения, изразяване на емоции и управление на гнева. Дисертационният труд е задълбочен и съдържателен. Авторефератът отразява съдържанието му. Създадени са необходимите публикации.

В дисертацията се наблюдава липса на плагиатство.

Подкрепям дисертационния труд, с оглед на безспорните му достойнства и в заключение, предлагам на уважаемото Научно жури, докторантът от редовна форма на обучение на английски език Василики Леонидас Пападима да придобие образователната и научна степен „Доктор“ в Област на Висшето образование: 3. Социални, стопански и правни науки, в Професионално направление: 3.2 Психология, в Научна специалност: Педагогическа и възрастова психология.

Дата: 15.05.2018 г.

Подпис:.....

(Доц. д-р Мария Мутафова)